

Monist ve Dualist Kuramlar Işığında Uluslararası Antlaşmaların Danıştay Kararlarına Etkisi

The Impact of International Treaties on Council of State Decisions By The Assessment of Monist and Dualist Theories

Öğr. Gör. Merve Gül GÜN*

Başvuru Tarihi: 18.05.2021

Kabul Tarihi: 28.06.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Uluslararası hukuk ile ulusal hukuk arasında mevcut olan ilişkinin niteliği baştan itibaren tartışılan ve hala tam anlamıyla belirlenememiş bir olgudur. İlişkinin tespit edilme gayreti, uluslararası hukuk doktrininin önemini koruyan konularından olma özelliği göstermektedir. Uluslararası hukukun uygulama biçimlerinden biri olan uluslararası antlaşmaların ulusal hukuktaki yerinin belirlenmesi hususu devletlerin yükümlülükleri dahilinde olup uluslararası ilişkiler bakımından gün geçtikçe önem kazanmaktadır. İlişkinin ulusal hukuk boyutuyla yorumlanmasına yardımcı olmak amacıyla ortaya çıkan görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden olan düalist görüş, bu hukuk sistemlerinin birbirinden ayrı iki farklı hukuk düzenleri olduğunu savunurken; monist görüş ise iki hukuk sisteminin aslında tek bir hukuk düzeninin bir parçası olduğu esasını benimsemektedir. Bu iki kuram incelendiğinde hukukumuzda tam anlamıyla olmasa da monist kurama yakın bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Ancak bu durum mutlak özellik arz etmemekte, hukukumuzda yer yer düalist görüşlerin etkileri de görülmektedir. Uygulamada Danıştay kararlarında da benzer şekilde uygulanacak hukuka ilişkin değerlendirme yapılırken sadece uluslararası antlaşmaların isimleri zikredilerek ve konuyla ilgili monizm-dualizm ekseninde uygulanacak hukuka yönelik yorum yapılmaksızın karar tesisi yoluna gidilmektedir. Bu anlamda çalışmayla, önce klasik teorik görüşler ayrıntılı bir biçimde açıklanarak, uluslararası antlaşmalara uygulanması ve nihayet Danıştay'ın kararlarındaki uygulanacak hukukun tespiti hususundaki eğiliminin ne olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Monist kuram, Dualist kuram, Uluslararası antlaşma, Anayasa m.90, Danıştay

Abstract

The nature of the relationship between international law and national law is a phenomenon that has been debated from the beginning and is still not fully determined. The effort to determine this relationship is one of the issues that preserve the importance of international law doctrine. Determining the place of international treaties in national law, which is one of the application forms of international law, is within the obligations of the states and becomes more and more important in terms of international relations. There are opinions that have emerged in order to help interpret the relationship in terms of national law. While the dualist theory argues that these legal systems are two separate legal system; The monist theory adopts the principle that two legal

* Anadolu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, merveggb@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8450-6740

systems are actually a part of a single legal order. When these two theories are examined, it is seen that there is an approach close to the monist theory, although not fully in our law. However, this situation does not have an absolute feature, and the effects of dualist views are also observed in our law. In practice, while evaluating the law to be applied similarly in the decisions of the Council of State, only the names of the international treaties are mentioned and the decision is made without commenting on the law to be applied in the axis of monism-dualism. In this sense, firstly, it has been explained the classical theoretical views in detail, it has been tried to reveal what the tendency is regarding the application of international treaties and finally the determination of the law to be applied in the decisions of the Council of State.

Key Words: Monist theory, Dualist theory, International treaty, Constitutional Article 90, Council Of State.

Giriş

Uluslararası hukuk, uluslararası toplumda uygulamasını bulan ve toplumu niteleyen münhasır kurallar bütünüdür (Pazarcı, 2021, s.2). Uluslararası hukukun kapsamı belirlenirken uluslararası toplum kavramını anlamak da önem kazanmaktadır. Uluslararası hukuk, toplumun yalnızca devletlerden oluştuğu iddiasına dayanan geleneksel görüşe göre, devletlerarasındaki ilişkileri kurallar koyma suretiyle düzenlemekte iken buna karşılık uluslararası toplumu devleti oluşturan bireylerin tamamı olarak kabul eden görüşe göre ise muhtelif siyasi toplumlardan oluşan bireylerin ilişkilerini uluslararası düzeyde düzenlemektedir (Oppenheim, 1912, s.23). Bu son görüşe göre uluslararası toplum, ulus devletlerin ve uluslararası örgütlerin, basit bir şekilde bir araya gelmesinden oluşan bir yapıdan fazlası olarak kabul görmekte; devletten bağımsız bir oluşum olarak kabul edilmektedir (Güneysu, 2014, s.4121). Günümüzde uygulanan uluslararası hukukun ise bu iki görüşten de etkilendiği kabul edilmektedir. Bu çerçevede uluslararası hukuk, devletlerin, uluslararası örgütlerin, örgütlenmiş bazı toplulukların ve uluslararası toplumun bütününe muhtelif ortak çıkarlarını ilgilendiren kuralları kapsamaktadır. İşte bu noktada, söze konu kuralların varlığının devletlerin iç hukukunda yer alan kuralları hangi ölçüde etkilediği ve iç hukuk kurallarıyla birlikte varlık gösterip gösteremeyeceği hususu önem kazanmaktadır.

Uluslararası kuralların iç hukukta uygulanma biçimlerinden biri uluslararası antlaşmalardır. Bu antlaşmaların usulüne uygun bir biçimde yürürlüğe girmesinden sonra ulusal hukuktaki hiyerarşik yerinin ne olacağı hususu ise tartışmalıdır. Hukuk sistemimiz bakımından söze konu tartışmaya Anayasa'nın 90. maddesinde yapılan düzenleme neticesinde son verilmeye çalışılmış olsa da konunun belirlilik kazanması mümkün olmamış; mevcut durum başka tartışmalara yol açmıştır. Bu anlamda usulüne uygun olarak yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmaların kanun hükmünde olduğu ve bu antlaşmalardan temel hak ve özgürlüklere ilişkin olanlarının kanunlar ile farklı hükümler içermesi halinde antlaşma hükümlerinin esas alınacağı esasına dayanılarak iç hukukta pek çok anlaşmanın üstünlüğü hususu benimsenme yolunda bir eğilim oluşmuştur. Bu eğilimin yargı organlarınca da benimsenmiş olduğu görülmektedir. Bilhassa Danıştay, kararlarında temel hak ve özgürlükleri konu alan uluslararası antlaşmalara sıklıkla yer vererek bu metinlerin iç hukuktaki bağlayıcılığı hakkında yol gösterici olmaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, uluslararası hukuk ile ulusal hukuk arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere ileri sürülmüş klasik teorik görüşlerden düalist ve monist görüşlere yer verilerek iç hukukumuzdaki durum incelenmiş; ikinci bölümde genel olarak uluslararası antlaşmaların ortaya çıkış süreci, ulusal hukuk tarafından kabul ediliş şekli ile antlaşmaların hiyerarşik yeri üzerinde durularak 1982 T.C. Anayasası'nın 90. maddesinin son fıkrasına 5170 sayılı yasayla eklenen son cümleden sonraki uygulamadan bahsedilmiş; son bölümde ise bu durumun iç hukukta kabul gördüğü şekliyle Danıştay kararlarına ne şekilde yansdığı konu edinilmiştir.

Uluslararası Hukuk- İç Hukuk İlişkilerine Dair Kuramlar

Uluslararası hukuk ve ulusal hukukun kurallarının oluşumu ve uygulanmasında devlet olgusu önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda devletler uluslararası hukukla ulusal hukukun bir düzen içerisinde uygulandığı nesnel yapılar olarak varlık göstermektedir. Bu yapı içerisinde çeşitli unsurlarla farklı konular üzerinden birbirlerini

etkileyerek gelişim gösteren bu iki disiplin, şüphesiz karşılıklı etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Söze konu etkileşim neticesinde oluşan teorik tartışmaların temelinde ise bu iki hukuk disiplininin düzenlemelerinin hangi ölçüde birbirlerine yaklaştığı hususu vardır (Pazarıcı, 2021, s.2).

Milletlerarası sahada devlet özelinde üstün bir iradenin mevcut olması ve bu iradenin de emretme yetkisine haiz olması gerekliliğini düşünen bir takım yazarlar, ya ulusal kurallardan ayrı olarak uluslararası kuralların varlığını reddetmişler ya da bağlayıcılığı kabul etmekle birlikte bunlara hukuki nitelik tanımamışlardır. *“Örneğin Austin’e göre, bu kurallar, pozitif ahlak kurallarından başka bir şey değildir. Somlô’ya göre ise, bir düzen, ilişkilere getirdiği düzenin çevresi ve uygulanması derecesine göre hukuki nitelik kazanır. Bu iki unsurun bulunmadığı milletlerarası hukuk, bağlayıcı olmakla beraber hukuk olma niteliğini haiz değildir.”* (Toluner, 1973, s.17). Bu anlamda günümüze kadar süregelen uluslararası hukukla iç hukuk arasındaki ilişki sorununa çözüm bulabilmek adına düalist kuram-monist kuramlar çerçevesinde tartışmalar gerçekleştirilmiştir.

Dualist Kuram

Kurama göre uluslararası hukukla ulusal hukuk birbirlerinden farklı ve bağımsız iki farklı disiplin ve iki farklı düzen oluşturmaktadır. Jellinek’in auto-limitation görüşü gereği devlet olgusu, karşı çıkılmaz ve mutlak otorite olarak ancak kendi iradesi ile kendisini kurallara tabi kılabilen bir yapıyı ifade etmektedir. Milletlerarası hukukun bağlayıcılığı da aynı ilkenin sonucu olarak karşımıza çıkacaktır. Buna göre Jellinek, devletin ulusal hukukla olduğu gibi uluslararası hukukla da bağlı olduğunu kabul ederken, devletin mutlak ve yegane irade sahibi kamu kuvvetini haiz bir güç olduğu gerçeğini vurgulayarak, bu hukuk dalını bir koordinasyon hukuku olarak tanımlamaktadır (Toluner, 1973, s.19).

Dualist düşüncenin temelini teşkil edecek bu yaklaşım ise uluslararası hukuk kurallarının devletin iradesi ile çatıştığı hallerde bu kuralların göz ardı edilerek bir kenara itilebileceğini ve böylece de devletin uluslararası hukuk için değil, uluslararası hukukun devlet için olduğu yaklaşımı ile örtüşeceğini göstermektedir (Toluner, 1973, s.19).

Uluslararası hukukla iç hukuku iki ayrı düzen olarak tanımlayıp bu düzenler arasındaki ilişkinin sistematığı ve olası sorunları üzerinde çalışmalar yapan Triepel, uluslararası hukukta hukukun kaynağının ancak üstün bir irade olabileceğini, bu üstün iradeyi ise bir kuralın meydana gelmesine katkıda bulunan tüm devletlerin ortak iradelerinin oluşturduğunu savunur. Yine Triepel, düalist kuramını ulusal hukukla uluslararası hukuk arasındaki iki farklılığa dayandırmaktadır (Toluner, 1973, s.20). Yazara göre uluslararası hukukla ulusal hukuk farklı sosyal ilişkileri düzenlemeleri ve farklı kaynaklardan doğmaları nedeniyle birbirinden ayrı iki farklı hukuk düzenidir. Bu anlamda yazarın, aynı kişilerin aynı ilişkilerinin bir başka hukuk kaynağı tarafından düzenlenebileceğini kabul etmesinin yanında, muhtelif kaynaklar arasında uluslararası hukuku saymaması bu hukuk dalının düzenlemekte olduğu ilişkilerin niteliğinin bu tür düzenlemelere uygun olmaması dolayısıyladır (Toluner, 1973, s.20). Yine yazara göre aynı kişilerin aynı ilişkileri ve aynı kişilerin farklı ilişkileri çeşitli hukuk kaynakları tarafından oluşturulurken meydana gelen düzen çeşitliliğinin temelinde her zaman farklı devlet hukuklarının mevcudiyeti vardır. İşte Triepel’in bu katı yaklaşımı, ulusal hukukta yer alan bir kanun ile sonradan akdedilecek bir anlaşmanın konusunun aynı olduğu durumlarda kendini gösterecektir. Buna göre konunun anlaşma ile düzenlenmesi devletlerarası bir ilişki yaratacak; kanunla düzenlenmesi ise bir tabiiyet ilişkisi meydana getirecektir. Uluslararası hukukla iç hukuk arasındaki ilişkiler ve kaynaklar bakımından böylesine keskin bir farkı ortaya koyan Triepel, netice olarak söze konu hukuk dallarının sadece iki farklı hukuk dalı olarak değil aynı zamanda iki ayrı hukuk sistemi olarak da algılanması gerekliliğini vurgular (Toluner, 2017, s. 258). Böylece bu iki disiplinden arasında bir hiyerarşiden söz edilemeyecek dolayısıyla aynı ilişkileri düzenlemedikleri için bu sistemlerin kaynakları arasında bir ayniyet veya kurallar çatışması söz konusu olmayacak, bu anlamda bir kuralın içeriğinin diğerinde de geçerli olması isteniyorsa, uygulanacak olan düzenin kural koyma usulüne uygun bir şekilde yeniden oluşturulması gerekecektir. İşte bireyi devlet olgusunun arkasında saklanma mecburiyetinin ve bir uluslararası hukuk kuralının ulusal anlamda uygulama alanı bulabilmesinin ancak iç hukuk tasarrufuna çevrilmesiyle mümkün olabileceğinin kaynağını bu görüş teşkil etmektedir (Toluner, 2017, s. 259).

Triepel, Anglo-Amerikan okulunu, İngiliz ve Amerikan hukukunun temelinde uluslararası kamu hukukunu tamamlayıcı ve bütünleştirici parçası olarak kabulü olgusu bulunması münasebetiyle eleştirmiştir (Özkan,

2021, s.4). Bu doğrultuda, iki hukuk dalının farklı kaynaklarının bulunmasına rağmen yine de tek bir öğretiyeye dayanmaları nedeniyle aralarında çatışma olmayacağı görüşü de kabul görmüştür. Ancak zamanla bu eski görüş yerini yenisine bırakmıştır. Buna göre, son dönemde, meseleye uluslararası anlaşmalar bakımından yaklaşıldığında, uluslararası anlaşmaların ulusal parlamentolar tarafından kabul edilmesi usulüyle bu kuralların artık iç hukukta da etkili olduğu görüşünün ağırlık kazandığı görülmektedir. (Özkan, 2021, s.5).

Triepel'in düalizmini, milletlerarası hukukun bütün kavramlarında uygulayarak düalizmin etkilerini günümüze kadar getiren isim ise Anzilotti'dir. Ancak Anzilotti görüşünü daha sağlam bir temel üzerine inşa etmiştir. Yazara göre ulusal hukukla milletlerarası hukukun iki ayrı hukuk düzeni oluşu ikisinin de mecburilik kudretini farklı temel ilke ve normlardan almaları sebebiyledir. Bu anlamda uluslararası hukuk mecburiliğini '*pacta sunt servanda*' prensibinden alırken; ulusal hukuk ise kanun koyucunun meydana getirmiş olduğu ve uyulmakla mükellef kıldığı normlardan almaktadır (Acer&Kaya, 2020, s.37). Bu yaklaşım neticesinde ise şu sonuçlara ulaşılabilecektir (Toluner, 2017, s.271-273): Ulusal hukuk kuralları şeklinde çıkarılan uluslararası kuralları veya mecburiliğini uluslararası hukukun temel normlarından alan ulusal hukuk kurallarının bulunması mümkün değildir. İkinci olarak ise bu iki disipline özgü düzenlenmiş kurallar birbirlerinin yürürlük ve bilhassa mecburilik kudretine etki edemeyeceklerdir. Son olarak ise tüm bu farklılıklar göz önünde bulundurularak uluslararası hukukla ulusal hukuk arasında bir uyumsuzluk bulunması mümkün olmayacaktır. Ancak vurgulamak gerekirse tüm bu bahsedilen sonuçlar bu iki hukuk dalı arasında bir atf ilişkisinin mevzu bahis olmasını da engellemeyecektir.

Tüm bu görüşler çerçevesinde dualist görüşün katı bir biçimde kabul edilmesinin doğurabileceği bazı sonuçlar şu şekilde özetlenebilir (Pazarcı, 2021, s.19):

i. Uluslararası hukuk ile ulusal hukukun birbirinden ayrı düzenler olduğu kabulü neticesinde bu iki disiplinden birinde geçerli kabul edilen kuralların diğerinde doğrudan uygulanması olanağı bulunmamaktadır. Ancak bu durum, bir düzendeki kuralların diğer düzende maddi olgu kabul edilerek ele alınmasına engel değildir.

ii. Uluslararası hukuk ile ulusal hukuk birbirlerinden bağımsız nitelikte oldukları için bunlara özgü düzen kurallarının birbirleriyle çatışması ve herhangi bir uyumsuzluğun meydana gelmesi mümkün olmamaktadır.

iii. Birbirlerinden bağımsız iki ayrı düzeni ifade eden uluslararası hukukla ulusal hukukun birinde yer alan düzenlemelerin diğerinde uygulamasını bulabilmesi için bir düzenden diğerine ya gönderme (atıf) ya da aktarma (iktibas) yapılması gerekliliği mevcuttur.”

Monist Kuram

Uluslararası hukukla ulusal hukuk arasındaki ilişki sorununu gerçekçi yaklaşımla ele alan bir diğer kuram ise monist kuramdır. Buna göre dünya genelinde mevcut bulunan hukuk düzeninin tek bir düzen olarak kabulü gerekir. Böylelikle de uluslararası hukuk ve ulusal hukuk bir bütünün parçaları olarak karşımıza çıkmaktadır (Özkan, 2013, s. 2133). Esasen bu kuram düalizmin temelinde yer alan ve devlet kavramıyla özdeşleştirilmiş katı mutlak egemenlik kavramına karşı oluşmuştur. Bu görüş savunucularından birisi Duguit'dir. Yazara göre devlet iradesinin üstün ve yegane irade olması olgusu görmezden gelinerek devletin kaynağı bu üstün irade dışında aranmalı ve bunu gerçekleştirirken de nesnel hukukla bağlı kılınmalıdır (Toluner, 1973, s.26). Yine yazar, ulusal hukukla uluslararası hukuku esasen sosyolojik düzlemde bağdaştırarak aradaki ortak yönün sosyal dayanışma olduğunu belirtmiş; söze konu bu iki sosyal çevrenin gerekleri arasında bir çatışma durumunun mevcudiyetini öngörmemiştir (Toluner, 2017, s.264). Daha ziyade devlet hukuk düzenine vurgu yapan yazar, çıkması muhtemel çatışmaların ise yine sosyal dayanışma nedeniyle vuku bulduğu kabul edilen bir prensibe dayanarak sosyolojik bağlamda çözümlenmesi gerektiği düşüncesindedir.

Duguit'in realist teorisi, uluslararası hukuk alanında G. Scelle tarafından benimsenerek geliştirilmiştir. Scelle'ye göre normatif düzenlemeler kaynağını sosyal amaçlardan almakla birlikte bir kural ancak sosyal düzen tarafından bir yaptırıma bağlandığı ve gerçekleştirilmesini gerekli kıldığı ölçüde hukuki nitelik kazanacaktır (Toluner, 1973, s.28). Aslında Scelle, Duguit'nin farklı hukuk düzenlerinin sayıca çokluğuna dayanan kuramını esas alarak dünya üzerinde yer alan nispeten küçük toplumların birbirleri ile sürekli etkileşim içerisinde olduğu ve bu anlamda sadece devletlerin aktör olmadığı aynı zamanda bu küçük yapıların da etkin

role sahip bulunduğu görüşündedir (Güneysu, 2014, s.4123). Uluslararası sistemde iktidar kavramına, dolayısıyla da devlet kavramına, sınırlı bir biçimde yer verilmesi gerekliliği, özellikle de iktidar sahiplerinin yetkilerinin tabulaştırılmaması bağlamında önem arz etmektedir. Devletler ve iktidarlar sadece toplumsal düzenin sağlanması bakımından önemlidir ancak uluslararası hukukta çok fazla sayıda ve daha etkin aktörler bulunmaktadır (Güneysu, 2014, s.4124). İşte bu aktörlerin varlığı ilişkilerin de çeşitlenmesi gereğini beraberinde getirmiştir. Ancak burada vurgulanması gereken bir nokta vardır. İlişkiler arasında daha kapsamlı olan düzenin kendisinden daha dar kapsamda düzenleme içeren düzenden üst konumda olduğu dolayısıyla da aralarında bir hiyerarşi bulunduğu da dikkat çekmek gerekmektedir (Güneysu, 2014, s.4125). Netice olarak Scelle'nin kuramına göre uluslararası hukuka tabi kurallar, kendisi ile çelişen her ulusal hukuk kuralının üzerinde yer almakta; hiyerarşik anlamda bağlayıcı niteliğe haiz kurallar olarak kabul edilmektedir.

Monist görüş savunucularından olan Kelsen ise teorisini uygulamayı öngörerek inşa etmeye çalışmıştır. Bu bakış açısını getirmesine uluslararası hukukla ulusal hukuk arasında mevcut olan farklılıklar sebep olmuştur. Kelsen'e göre, devletin hâkimiyeti, sadece normatif düzen hakimiyeti olarak kendisini göstermektedir. Kişi olarak ise devlet, yine kendi kendinin organı olarak hareket eden bir kişiden başka bir oluşum olmaması münasebetiyle bu hukuk düzenine tabi olmaktadır (Toluner, 1973, s.33). Hakimiyeti haiz olan kuvvet devletten ziyade hukuk düzeni olduğu için ise uluslararası hukuk kuralları da tek bir hukuk düzeni biçiminde kabul edildiği andan itibaren hükümler olacak ve böylelikle devlet hakimiyeti herhangi bir milli hukuk düzenine sahip olunmasıyla değil yalnızca uluslararası hukuk düzenine hâkim olunmasıyla mümkün hale gelecektir (Toluner, 2017, s.267). İşte Kelsen, hâkimiyet anlayışının vazgeçilmez unsuru olan kuvvet unsurunu ve ulusal hukukun temel ilkesi olan üstünlük-tabiyet ilişkisi dogmasını çürüterek tek gücün hukuk düzeni olduğunu belirtmek suretiyle dualist görüşün dayanaklarından olan söze konu unsuru anlamsız hale getirmiştir (Toluner, 1973, s.33). Yine Kelsen, uluslararası hukukla ulusal hukukun çatışması halinin savunucusu olduğu hukukun birliği prensibini zedelediği iddiasını kabul etmeyerek birbirleriyle eşit konumda olan muhtelif iç hukuk düzenlerinin uygulama alanlarını belirleyebilmenin ve olası çatışmaları ortadan kaldırabilmenin ancak bu ulusal hukuk düzenlerinin üzerinde bir düzenin varlığı ile mümkün olabileceği görüşünü savunmuştur (Pazarıcı, 2021, s.20). Böylelikle bahsi geçen ilişkide hiyerarşik olarak üstte yer alan hukuk ise uluslararası hukuk olacaktır.

Tüm bu bahsedilen görüşler birlikte değerlendirildiğinde aslında hiçbirinin uygulanan hukuku tam olarak ortaya koyma eğiliminde olmadığı kanısına varılabilecektir. Devletin, hem uluslararası hukuk düzeninde hem de ulusal hukuk düzeninde temel alınması esasına dayanan düalist görüşte devlet her iki hukuk düzeninde gerek kuralların oluşumu gerekse kuralların tatbiki bakımından yetkili kılınmıştır. Oysa bu durum, söze konu iki hukuk düzenlerinin birbirlerinden bağımsız oldukları kabulüne de ters düşmektedir. Zira, madem bu iki düzenin kendi içlerinde bağımsızlıkları söz konusudur, bu bağımsız olma ve birbirlerini etkilememe halinin mümkün olabilmesi için yine her birinin kendine ait ayrı idari otoritelerinin de bulunması gerekmektedir (Pazarıcı, 2021, s.21). Duruma bu açıdan bakıldığında ise kuralların meydana getirilmesi aşamasında devletin her iki düzende münhasıran işlevini yerine getirmesi dolayısıyla belirli ölçüde makul görülebilen bu eleştiri, kuralların uygulanması ve yorumlanması aşamalarında devletin işlevi bakımından düalist görüşü zayıflatmaktadır denilebilecektir. (Pazarıcı, 2021, s.21).

Monist görüşe baktığımızda ise bu görüşün özellikle uluslararası hukuk kurallarının değişen ve gelişen şartlara uyum sağlaması hususunda bir takım eksikliklere sahip olduğu görülmektedir. Nitekim, monist kuramların uluslararası hukuku iç hukuka üstün tutan görüşleri ekseninde uluslararası hukuk normlarının ihdas edilme kurallarının değişmesi yolunda devletlerin her girişimi uluslararası hukuka aykırı olarak değerlendirilecektir (Pazarıcı, 2021, s.21). Oysa uluslararası hukuk kurallarının bu açıdan daha esnek bir görünüme ve uygulamaya sahip olduğu açıktır.

Uluslararası Antlaşmalar ve Antlaşmaların Türk Hukuk Sistemindeki Yeri ve Etkisi

Antlaşmalar uluslararası hukukun en önemli kaynaklarından biridir. Bu anlamda antlaşmaların, taraflar arasında hak ve borç doğurmaya yönelik olması ve kanunun öngördüğü işlevi yerine getirmesi bakımından iki yönü olduğundan söz edilebilecektir (Sur, 2020, s.21). Toplumların birbirleri ile ilişki kurma araçlarından biri olan antlaşmaların ilk ortaya çıkışının çok eski tarihlere dayanmakta olduğu görülür. Milattan önce 4000 ila 3000 yılları arasında Sümerli kent devletleri arasında yapılan antlaşmalar ve yine milattan önce 2000'li yıllarda Etiler

ve Mısırlılar arasında akdedilen ittifak antlaşmaları bunların en eskilerindedir (Sur, 2020, s.21). Zaman geçtikçe antlaşmaların içeriği ve yapılış amaçları çeşitlenmiş ve böylece uluslararası düzenin tesisi kolaylaşmıştır.

Türk hukuk sistemimizde uluslararası terim olarak 'antlaşma' kavramından Anayasamızın 90. maddesinde bahsedilmiştir. Ancak uygulamada başka terimlerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu anlamda, örneğin, 'Antlaşma' devletler arasındaki belirli bir konuya dair onay gerektirmeyen irade uyuşmalarını; 'Antlaşma' onay gerektiren genel irade uyuşmasını; 'Şart', çok taraflı normatif veya kurucu antlaşmaları; 'Misak', çok taraflı sisteme esaslı değişim düzeni getiren antlaşmaları, 'Statü', uluslararası organların çalışma usulünü düzenleyen belgeleri, 'Protokol', ana belgeye bağlı sınırlı ya da ek antlaşmaları, 'Genel Senet', genel hükümler içeren çok taraflı antlaşmaları, 'Son Senet', uluslararası konferans sonucu kabul edilen antlaşmaları ifade etmektedir (Sur, 2020, s.24; Acer&Kaya, 2020, s.80). Burada önemli olan uluslararası belgeye verilen isim değil, o belgenin antlaşma niteliğini haiz olup olmadığıdır.

Her zaman aynı özellikler göstermemekle birlikte antlaşmalar genel anlamda, belirli bir başlıkla başlamaktadır. Başlıktan sonra ise antlaşmalar, antlaşmanın taraflarını, tarihini ve temel amaçlarını düzenleyen başlangıç hükümleri; devamında antlaşmanın akdediliş amacına uygun olarak esas hükümleri; son olarak ise antlaşmaların yürürlük şartları, süresi, katılma ve tadil usulü, çekince öne sürme imkânları gibi hususları düzenleyen son hükümleri içermektedir (Sur, 2020, s.25). Antlaşmaların fiziki olarak imzalanması gereği de şüphesiz geçerlilik şartlarından olacaktır.

Genel Olarak Antlaşmaların Yürürlüğe Girmesi ve Bağlayıcılık Kazanması Usulü

Antlaşmalar, usulüne uygun bir biçimde akdedilmesinden sonra yürürlük kazanacak, tıpkı özel hukuk sözleşmeleri gibi hüküm ve sonuç doğuracaktır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus söze konu antlaşmaların kişiler tarafından değil münhasıran devletler tarafından akdedilmesi hususudur. Böylelikle kişiler arasındaki sözleşmelerden ayrı olarak uluslararası antlaşmalarda bir takım özel prosedürler uygulanacaktır.

Uluslararası antlaşmaların akdedilme aşamaları üç ana başlık (Sur, 2020, s.27-49) altında incelenebilir. Öncelikle üzerinde anlaşmaya varılmak istenen konuya ilişkin olarak uluslararası antlaşma metninin oluşturulması gerekmektedir. Antlaşmaya taraf devletler bu konuda yetkilidir. Üniter devlet yapısının olduğu ülkelerde bu husus sorun teşkil etmeyecekken federal devletlerde federe yapıların antlaşma yapma yetkilerinin mümkün olup olmadığı tartışılmıştır. Netice olarak ise bu yapıların devletin anayasal düzenlemelerinin mümkün kıldığı sınırlar dâhilinde antlaşma yapma yetkilerinin varlığı kabul edilmektedir. Böylelikle yetkili kişiler bir metin hazırlamak üzere birbirleri ile görüşme sağlamaktadır. İkili antlaşmaların akdedilmesi, çok taraflı antlaşmalara nazaran daha kısa sürede gerçekleşmektedir. Bu anlamda çok taraflı antlaşmaların meydana getirilmesi, uluslararası konferanslar neticesinde ve uluslararası örgütlerin çeşitli faaliyetleri kapsamında hazırlanmaları dolayısıyla daha uzun bir zamanı almaktadır. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler örgütünün uluslararası metinleri hazırlamak üzere oluşturduğu alt organları mevcuttur. Çok taraflı sözleşme metinlerini hazırlamakla yükümlendirilmiş Uluslararası Hukuk Komisyonu ile İnsan Hakları Komisyonu bunlardan bazılarıdır. Özellikle BM İnsan Hakları Komisyonu, 1966 tarihli Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ni hazırlamıştır. Burada belirtmek gerekir ki genel kurulda oylanarak kabul edilen metinleri devletlerin bağlayıcı addedip addetmemesi tamamen devletin kendi inisiyatifinde olan bir husustur. Antlaşmaların kesinleşmesi ise aksi kararlaştırılmadığı sürece metnin imzalanması ile mümkün olacaktır. Bu anlamda imzanın etkisi, söz konusu devletin hazırlanan uluslararası sözleşmenin metninde yer alan hükümlere uymayacağını açıklayana kadar hükümlerle bağlı olacağını deklere etmek olacaktır. Görüşme aşamasının bahsedildiği gibi tamamlanması üzerine bir diğer aşama olan antlaşmanın bağlayıcılık kazanabilmesi aşaması gündeme gelmektedir. Burada hemen belirtmek gerekir ki antlaşmanın görüşülüp karara bağlanmış olması, devlet bakımından bağlayıcı hale geldiğini göstermemektedir. Bağlayıcılık için devletin kendi iç hukukuna göre belirli bir usulü takip etmek suretiyle ayrı bir yöntem belirlemesi gerekmektedir. Bu yöntemi ise her devletin temel metinleri yani anayasaları belirleyecektir.

Tük hukuk siteminde uluslararası antlaşma yapma yetkisi anayasal bağlamda yürütme organına ait bulunmaktadır. 6771 sayılı kanunla getirilen hükümet modeli değişikliği neticesinde önceden bakanlar kuruluna ait olan yürütme yetkisi günümüzde cumhurbaşkanına tanınmıştır. Böylelikle cumhurbaşkanı,

niteliklerine göre farklı antlaşmaların yapılması amacıyla ilgili kişilere yetki belgesi verilebilmesi için karar alacaktır. Nitekim bu hususta Dışişleri Bakanlığı'nın görev ve yetkileri genel anlamda "Milletlerarası Andlaşmalara ilişkin Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çerçevesinde, diğer devletlerle ve uluslararası kuruluşlarla akdedilen andlaşmalara ilişkin temas, müzakere, yetki belgesi, imza, onay ve tescil süreçlerini ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile işbirliği içinde yürütmek, bu andlaşmaları veya tescil edilmiş kopyalarını muhafaza etmek ve sicillerini tutmak, andlaşma taslaklarının mevzuata uygunluğunu incelemek ve görüş bildirmek" olarak belirlenmiştir (R.G. 10.07.2018 Tarih, 30474 Sayı, Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi). Usulüne uygun bir biçimde yapılan uluslararası sözleşmelerin bağlayıcılık kazanması bakımından ikili bir ayrıma gidilmektedir. Anayasaya göre, antlaşmalar cumhurbaşkanınca onaylanmadan önce meclis tarafından bir uygun bulma kanunu çıkarılmaktadır. Ancak bu durum tüm antlaşmalar bakımından geçerli değildir. Yine anayasada yer alan düzenlemeye göre bazı antlaşmalar bakımından uygun bulma kanunu gerekmemektedir. Anayasamızın m.90/I uyarınca "Türkiye Cumhuriyeti adına Yabancı Devletlerle ve Milletlerarası Kuruluşlarla yapılacak andlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır." Maddenin II ve III fıkralarında koşulları belirtilen antlaşmalar ise uygun bulma kanunu gereksizdir uygulanabilecektir. Buna göre "Milletlerarası bir andlaşmaya dayanan uygulama andlaşmaları ile kanunun verdiği yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticari, teknik veya idari andlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisince uygun bulunması zorunluğu yoktur". Uluslararası antlaşmaların iç hukukumuz bakımından yürürlüğe girmesi aşaması ise ilke olarak onaylamaya ilişkin Cumhurbaşkanı kararına ekli bir biçimde Resmi Gazete'de yayımlanması gerekmektedir (Anayasa m. 104; 9 Numaralı CBK m. 3/II). Ancak tüm antlaşmaların Resmi Gazete'de yayımlanma zorunluluğu bulunmamaktadır. Anayasa m. 90/III'ün sayarak yer verdiği ve yayımlanma koşulu getirdiği hallerin mevhumu muhalifinden bu fıkra düzenlenmeyen hallere özgü olan antlaşmaların yayım zorunluluğunun olmadığından bahsedilebilecektir.

Türk hukuk sistemimizde uluslararası antlaşmaların yürürlük kazanması ile ilgili süreç açıklandıktan sonra Anayasamızda yer alan düzenlemeler üzerinden uluslararası antlaşmaların iç hukuktaki yerini tespit etmek uygulanacak hukuk bakımından önem arz etmektedir.

Anayasal Düzenlemelerde Uluslararası Antlaşmaların Yeri

1982 tarihli Türk Anayasası hükümleri bağlamında uluslararası hukuk ve ulusal hukuk ayırımına esas olmak üzere sırasıyla 15., 16., 42., 90. ve 92. maddelerin ön planda yer aldığı görülmektedir (Apaydın Tekin, 2018, s.534).

İlk olarak 15. maddede savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması durumunda milletlerarası hukuktan doğan yükümlülüklerin ihlal edilmemesi şartı getirilmiştir. Böylelikle madde metninde yer alan 'milletlerarası hukuk' lafzıyla kastedilenin uluslararası antlaşmalar ve uluslararası hukukun temel ilkeleri olduğu açıktır (Apaydın Tekin, 2018, s.535). 16. maddede yabancıların durumu düzenlenmiştir. Bu hükme göre temel hak ve hürriyetler, yabancılar için ancak milletlerarası hukuka uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilmektedir. Bu anlamda söze konu hükmün uluslararası hukuk kurallarının herhangi bir ön şarta bağlı olmaksızın doğrudan uygulanabilmesinin mümkün olduğu yönünde görüşler mevcuttur (Aksar, 2019, s.178; Apaydın Tekin, 2018, s.535). 42. maddede, Türk vatandaşlarına Türkçe'den başka hiçbir dilin okutulamayacağı öngörülmüş olmakla birlikte madde metni, milletlerarası antlaşma hükümlerini de saklı tutmaktadır. Buradaki milletlerarası antlaşmalardan anlaşılması gereken şüphesiz, Türkiye'nin taraf olduğu ve aksi düzenlemeler içeren antlaşmalardır ki Lozan Antlaşması bu durumun en belirgin örneğini teşkil etmektedir (Apaydın Tekin, 2018, s.535). Anayasamızın 90. maddesi, uluslararası hukuk bağlamında en belirgin düzenlemeye sahip norm olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda maddede uluslararası bir antlaşmaya taraf olabilmek ve bu antlaşmaların hukuk sistemimizde ne şekilde bağlayıcılık kazanacağına dair düzenlemeler mevcut bulunmaktadır. Anayasamızda uluslararası hukukun uygulama usulüne ve dolayısıyla uluslararası antlaşmaların hüküm altına alındığı son hüküm ise 92. maddedir. Madde metnine göre milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde savaş hali ilanına karar verilebilecek ve milletlerarası antlaşmaların gerektirdiği haller dışında ülke dışına asker gönderilebilecektir. Madde metnindeki bilhassa uluslararası antlaşmalara yapılan atfın ise BM şartı uyarınca alınacak karar doğrultusunda silahlı kuvvet kullanımına ilişkin hükümler gibi Türkiye'nin uluslararası yükümlülüklerini ifade etmekte olduğu açıktır (Apaydın Tekin, 2018, s.536).

Uluslararası düzeyde geniş çaplı uygulama bulması nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi özelinde konu değerlendirildiğinde ise bu ve benzeri metinlerin anayasal düzeyde referans metinler olarak kabul edilmesi gerekliliği karşımıza çıkmaktadır (Kaboğlu, 2007, 129). Yine, AHİS ve AİHM gibi yasa koyucuyu bağlayan metin ve kararların benzer şekilde iç hukukta ilgili uyumsuzluklara doğrudan uygulanma kabiliyetine sahip olmaları dolayısıyla anayasa düzeyinde olmasa da yasa üstü niteliklerinin kabulünün gerektiği de görüşlerden bir diğeridir (Fendoğlu, 2000, s.381).

Uluslararası antlaşmalara ilişkin hükümleri doğrudan düzenlemesi hasebiyle 90. maddeyi ve maddenin geçirmiş olduğu değişikliği ayrıntılı bir biçimde incelemek konuya açıklık getirmek bakımından önem arz etmektedir.

5170 Sayılı Kanunla Gerçekleştirilen Değişiklikten Önceki Durum

Anayasanın 90. Maddesinin ilk dört fıkrasında antlaşmaların düzenlenme ve hukukumuzda işlerlik kazanmasına ilişkin ayrıntılı hükümlere yer verilmiştir. Son fıkrada ise usulüne uygun bir biçimde yürürlüğe giren uluslararası antlaşmaların '*kanun hükmünde*' olduğu ve bu antlaşmalar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamayacağı düzenleme altına alınmıştır.

Söze konu durum münhasıran değerlendirildiğinde hem bu antlaşmaların kanun hükmünde olduğu hem de antlaşmalar hakkında Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamayacağı hükümlerinin bir arada mevcut olması bir takım görüş ayrılıklarını da beraberinde getirmiştir. Bu anlamda fıkradaki, usulüne uygun bir biçimde yürürlüğe konulmuş uluslararası antlaşmanın kanun hükmünde sayılması ve bu antlaşma için Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaması düzenlemeleri arasındaki çelişkinin mevcudiyeti, doktrinde iç hukuktaki hiyerarşi bakımından farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına ve bu hususun tartışılmasına sebep olmuştur (Özgün Tekin, 2019, s.141). Bir görüşe göre, Anayasanın açık düzenlemesi gereği antlaşmalar kanunlar ile eşdeğerde sayılmaktadır. Buna karşılık bu antlaşmalar aleyhine Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaması durumu ise antlaşmalara kanunlar karşısında üstünlük tanınmış olduğu şeklinde değil, akit devletin antlaşmaya uyulmaması nedeniyle ortaya çıkabilecek olası sorumluluk halinin önüne geçmek ve uluslararası kuruluşlar nezdinde olumlu izlenim oluşturmak amacıyla düzenleme altına alınmış bir hüküm olarak yorumlanmaktadır (Özgün Tekin, 2019, s.141; Tunç, 2000, s.180). Bir diğer görüş ise Anayasa Mahkemesine başvuru yolunu kapatan hüküm nedeniyle antlaşmaların kanundan üstün olduğu görüşüdür. Bu görüşe göre ise madde metnindeki '*kanun hükmündedir*' ifadesinin kullanılmış olması, antlaşmaların kanunlarla aynı seviyede olduğunu ifade etmek için değil antlaşmaların yürürlüğe girmesiyle doğrudan hüküm doğurmaya başlayacağını anlatmak sebebiyledir (Bilgin, 2016, s.93; Özgün Tekin, 2019, s.142).

Uluslararası antlaşmaların kanun üstü hatta Anayasa üstü konumunu ifade eden görüşler de mevcuttur. Bu görüşe göre de Anayasa'nın temelini oluşturan '*insan haklarına saygı*' ilkesi, bütün uluslararası insan hakları normlarının anayasal değerde sayılmasını zorunlu kılmaktadır (Akıllıoğlu, 1991, s.41) Yine bu görüş, ulusal hukuk sisteminin kendi içerisinde uyum içinde olmak zorunda olduğu bir sözleşmenin anayasal değerde olduğunu, hatta kimi yönlerden anayasa üstü konumda bulunduğunu ayrıca belirtmeye lüzum olmadığını da vurgulamaktadır (Akıllıoğlu, 1991, s.42).

5170 Sayılı Kanunla Gerçekleştirilen Değişiklikten Sonraki Mevcut Durum

Anayasaya aykırılık nedeniyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaması olgusunun antlaşmaların konumu ile ilgili bir takım tartışmalara yol açması nedeniyle madde metninde değişikliğe gidilmiş ve maddeye 2004 yılında 5170 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun'la '*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyumsuzluklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır.*' fıkrası eklenmiştir. Gerçekleştirilen bu değişiklik ile bu sefer de uluslararası antlaşmalar bakımından temel hak ve özgürlüklere ilişkin olan antlaşmalar ve ilişkin olmayan antlaşmalar şeklinde bir ayrıma başvurulduğu görülmektedir (Akkutay, 2007, s.416). Ancak söze konu değişiklik ile uluslararası antlaşmaların hiyerarşik yeri hususunda kanun üstü fakat Anayasa altı olmak üzere bir belirlemeye gidilmiş olsa da metindeki '*temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalar*' ifadesi, yeni bir tartışma yaratmıştır (Özgün Tekin, 2019, s.143). Hangi antlaşmaların temel hak ve özgürlüklere ilişkin olduğu,

hangilerinin olmadığı ayrımındaki muğlaklık, antlaşmanın konusu ve tüm maddeleri itibariyle temel hak ve özgürlükleri düzenleme zorunluluğunun olup olmadığı hususu, durumu daha da zorlaştırmıştır. Burada öne sürülen ilk görüş madde metninin lafzından da açıkça anlaşılacağı üzere her antlaşmanın değil bütünüyle yalnızca temel hak ve özgürlükleri düzenleyen antlaşmaların bu kapsamda yer alacağıdır. Diğer görüşe göre ise temel hak ve özgürlüklere ilişkin olmayan bir uluslararası antlaşma içinde temel hak ve özgürlükleri düzenleyici bir hükmün bile bulunması yeterli olacak ve söze konu antlaşma kanun metninin üzerinde yer alacaktır (Özgün Tekin, 2019, s.144; Başlar, 2004, s.312). Bu anlamda temel hak ve özgürlükleri düzenlemeyen uluslararası antlaşmaların hukuk sistemimizdeki yerine ilişkin hala bir fikir birliği bulunduğu söylemek güçtür (Aybay, 2007, s.205).

Başka bir görüş ise kanun ya da antlaşmanın içeriğine bakılması gerektiğini, metinde özel düzenleyici hükümlerin bulunması halinde “*lex specialis derogat generali*” ilkesi uyarınca özel kuralın genel kurala üstün tutulacağı; her iki metnin de genel kuralları içermesi durumunda ise “*lex posterior derogat priori*” ilkesi uyarınca sonraki kuralın öncekine üstün tutulacağını ifade etmektedir (Pazarcı, 2004, s. 660).

Burada değinilmesi gereken bir başka husus ise uluslararası antlaşmalarla kanunların uyumsuzluğunda uygulanacak kuralın aynı şekilde kanun hükmünde kararname veya diğer düzenleyici işlemleri bakımından da uygulama kabiliyeti olduğudur (Özgün Tekin, 2019, s.143). Zira metnin yeni halinde, uluslararası bir antlaşma ile kanun hükümlerinin benzer düzenlemeler nedeniyle çatışma yaratması durumunda kanun üstün tutulurken, kanunla aynı hüküm ve sonuçları doğuracak olan diğer düzenlemelerin bu kapsam dışında bırakılması doğru bir yaklaşım olmayacaktır (Aliefendioğlu, 2005, s.215).

Dünyadaki diğer modern anayasalar dikkate alındığında genel kabulün ‘bütün uluslararası antlaşmaların ulusal hukuka üstünlüğü’ olduğu görülmektedir (Apaydın Tekin, 2018, s. 538). Ancak 2004 Anayasa değişikliğinde m.90/V’e eklenecek olan hükmün, sadece temel hak ve özgürlüklere ilişkin olanları değil tüm uluslararası antlaşmaları kapsayacak şekilde düzenlenmesi önerisinin kabul görmemesi sebebiyle, yasa koyucunun sistemimizde gerek uluslararası antlaşmalar gerekse uluslararası hukukun diğer kuralları bakımından bu yönde bir düzenleme yapma iradesinin varlığını kabul etmek mümkün görünmemektedir (Apaydın Tekin, 2018, s. 538).

Danıştay Kararlarında Uluslararası Antlaşmaların Etkisi

Yüksek yargı organları ulusal hukuk kurallarının yanında uluslararası hukuk kurallarını da dayanak olarak görmüş ve kararlarında bu kurallara yer vermişlerdir. Yüksek yargı organlarımızdan biri olan Danıştay’ın da bu yönde kararları bulunmaktadır. Ancak gerek kararların verilmiş sıklığı gerekse muhtelif konuları içermesi sebebiyle belirli bir görüş birliğinden bahsedilemeyecektir. Buna karşın kararlarda esas alınan metinler bakımından bir ayrıma gidilebilecektir.

Danıştay’ın Uluslararası Antlaşmaları Norm Olarak Kabulü

Uluslararası antlaşmaların ulusal hukuktaki bağlayıcılığı ve yorumlanma usulü her devletin temel metinlerinde düzenlenmiş olmakla birlikte farklı adlarla tanımlamaları da içermektedir. Ulusal hukuk sistemimizde ‘antlaşma’ deyiminin yanında şart, pakt, protokol gibi birden fazla terimle antlaşma kavramı anlatılmak istenmiştir. Böylelikle uluslararası antlaşmanın yapım usulüne tabi her türlü belge bu kapsamda değerlendirilmektedir. Burada Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nden bahsetmekte fayda vardır. Bildirgenin antlaşma olmaması nedeniyle kanun hükümlerine tercih edilemeyeceği görüşüne karşılık (Başlar, 2004, s.313) bildirgenin temel hak ve özgürlükleri düzenlemesi münasebetiyle anayasal anlamda bağlayıcılığa sahip olduğu ileri sürülmüştür (Gülmez, 2005, s. 34). Danıştay ise bu belgeye önem atfederek bunu da içtihadı birleştirme kararında açıkça belirtmiştir. Böylelikle Danıştay 03.03.2006 tarih ve E: 2005/1 K: 2006/1 sayılı İctihadi Birleştirme Kararında;

“Sendikal hakların kaynaklarını oluşturan ve Ülkemiz tarafından da onaylanan yukarıda anılan sözleşmeler ile birlikte, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Sosyal Şartı gibi bir çok sözleşme ve bildiride sendikal hakların işçilerin yanı sıra kamu görevlilerine de tanınması benimsenmiş 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 51’inci maddesinde 23/7/1995 günlü ve 4121 sayılı Kanunla yapılan değişiklik ile, işçiler dışında kalan

kamu çalışanlarına da örgütlenme ve toplu sözleşme hakkı tanınarak buna ilişkin usullerin kanunla düzenlenmesi öngörülmüştür.” (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060618-7.htm>)

demek suretiyle söze konu bildirgeye normatif değer yüklemiş ve kararında esas almıştır.

Uluslararası antlaşma sayılmaksızın, uluslararası belge niteliğini haiz olan ve hukuki bağlayıcılığı olmayan metinlere dayanılarak iç hukukta tesis edilen işlemler bağlayıcı olmamakla birlikte destekleyici görev görecektir. Helsinki Bildirgesi olarak da bilinen Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Konferansı söze konu belgelerden biridir ve Birleşmiş Milletler Sekreterliği'ne kaydı gerekmemesi münasebetiyle de anlaşma niteliğine sahip değildir (Yeşilyurt, 2014, s.9). Bu belgenin Türkiye tarafından imzalanmış ancak uluslararası antlaşma statüsünde olmaması nedeniyle onay kanunu ile veya sair bir usulle onaylanarak hukukumuzda bağlayıcılık kazanmadığı göz önüne alındığında hukuksal bağlayıcılığı bulunmamakta ise de siyasal bağlayıcılığının mevcut olduğu kabul edilmelidir (Yeşilyurt, 2014, s.9). Bu konuda verilmiş olan bilindik bir karar ise Danıştay 12. Dairesi'nin 24.04.1978 tarih, E.1977/1349, K.1978/955 sayılı karardır. Buna göre Danıştay, İsveç Radyo Televizyon Kurumu tarafından Türkiye hakkında belgesel bir film yapımı için İstanbul'a gönderilen dört kişilik televizyon ekibinin sınır dışı edilme işleminin ilgililere sözlü olarak bildirilmiş olmasını ulusal ve uluslararası hukuka aykırı görmüştür. Kararda, iç düzenlemenin yanında bilhassa konuyla ilgili uluslararası belgenin varlığı üzerinde durulmuş;

“...İdari işlemlerde takdir yetkisi, nesnel (objektif) ölçülen içinde yasal amaca ve kamu hizmeti gereklerine uygun biçimde kullanılabilir. Bu itibarla davalı idare, söz konusu işlemi yaparken de, 1950 yılında yürürlüğe giren 5683 sayılı Yasa hükmü yanında, aynı zamanda uygulama aşamasındaki diğer yasal ve genel düzenlemeleri, varsa uluslararası sözleşmeleri göz önünde tutmak, buna göre bir değerlendirme yapmak zorundadır.... Diğer taraftan ilan ve kabul edilmiş insan haklarına ve temel özgürlüklere ilişkin uluslararası hukuk metinlerini, sözleşme ve anlaşmaları yineleyen ve insan hak ve özgürlüklerinin ayrıntılı bir güvenlik ve iş birliği anlayışı içinde genişletilerek geliştirilmesini öngören ve 1.8.1975 tarihinde Türkiye'nin aralarında bulunduğu 24 ülke imzalanan, Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Anlaşması Nihai Belgesinde de; buna katılan devletler, gazetecilerin çalışma koşullarını kolaylaştıracağını, gazetecileri meslek uğraşlarını yasal yollardan yürütmelerinden ötürü sınır dışı etmeyeceklerini taahhüt etmişlerdir. Yukarıda yer alan yasal ve uluslararası düzenlemelerin ve genel hukuk kurallarının ışığında, davalı idarenin yeterli bir araştırmaya, yazılı tebliğe lüzum görmeden; 5683 ve 2559 sayılı yasaların uygulanmasını haklı gösterecek inandırıcı bir kanıtı da dayanmadan, davalı kurumun elemanlarını sınır dışı etmesinde hukuksal isabet görülmemektedir.”

denilmek suretiyle de ilgili idari işlem iptal edilmiştir. Görüleceği üzere zikredilen uluslararası belgenin esas niteliği veya yardımcı niteliği değerlendirilmemiştir. Bu husus ayrıntılı olarak irdelenmesi gereken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda en azından iptal kararının gerekçesinde, uluslararası hukukun genel teamüllerine aykırılık oluşturulduğu savına dayanılması belgenin niteliğini tespit edebilmede daha doğru bir yaklaşım olarak kabul edilebilecektir (Yeşilyurt, 2014, s.11).

Danıştay'ın Temel Hak ve Özgürlüklere İlişkin Uluslararası Antlaşmaları Esas Alma Yöntemi

Hak ve özgürlüklerin anayasalarda tek tek düzenlenmek yerine genel nitelik kazandırmak amacıyla soyut bir biçimde ele alındığı görülmektedir (Ergül, 2014, s.77). İşte bu sebeple Anayasa'nın soyut olarak kabul ettiği belirli bir hakkın kapsamına ilişkin yasa hükmünün bulunmadığı hallerde Danıştay, o hakkın tanınmış olmasının onun kapsamını belirlemede yeterli görmemekte söze konu belirsizliği o hakla ilgili uluslararası sözleşmelere başvurarak bertaraf etmektedir (Yeşilyurt, 2014, s.15). Bilhassa mülkiyet hakkı ile ilgili uyuşmazlıklarda sıklıkla karşılaşılmakla birlikte, mali yükümlülük doğuran davalar bakımından da benzer husus geçerli olacaktır. Danıştay 6. Daire'nin E: 2011/8290 K: 2012/1937 sayılı kararında, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (Petrol İşleri Genel Müdürlüğü)'nün davalı statüsünde olduğu davada, Anayasa ile Petrol Kanunu ve Kamulaştırma Kanunu'nun davalı idareye yüklediği görevlerden hiçbirinin bu idarece gerçekleştirilmediği, bu süreçteki tüm iş ve işlemlerin petrol arama ruhsatı sahibi özel hukuk tüzel kişisi tarafından ve davalı idarenin bilgisi dahilinde, zımni/örtülü kabulü yolundaki işlemleri doğrultusunda gerçekleştiği ve davacıların mülkiyet haklarının kısıtlanması, taşınmazlarının kullanımının müdahil şirkete

geçmesi şeklinde hukuki sonuçlarını da doğurduğunun görüldüğü, kamulaştırma amacıyla Kamulaştırma Kanununun davalı idarenin verdiği görevler kapsamında davalının tesis ettiği yazılı bir işlemin bulunmamasına karşın, özel hukuk tüzel kişisi tarafından yapılan tüm bu iş ve işlemlerin önce örtülü, daha sonra ise açık bir şekilde davalı idarenin kabulüne dayanılması sonucu, davacıların mülkiyet hakkının, ulusal ve uluslararası hukukta koruma gören, kapsam ve sınırları çizilen hukuksal güvenlik ilkesini yok sayarak, davacılar ile aynı hukuksal statüde bulunan, kamu gücüne sahip olmayan şirketin, adeta kamusal bir gücü bulunan/kullanan idare gibi mülkiyet hakkının kısıtlanması sonucuna yol açtığı görülerek;

“20.03.1952 tarihinde kabul edilen İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunması'na İlişkin Sözleşmeye Ek 1 Nolu Protokol Türkiye tarafından 19.03.1954 tarihinde onaylanmıştır. Anılan Protokolün Mülkiyetin Korunması başlıklı 1. maddesinde: "Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkı vardır. Herhangi bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve yastada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir. Yukarıdaki hükümler, devletlerin, mülkiyetin kamu yararına uygun olarak kullanılmasını düzenlemek veya vergilerin ya da başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini sağlamak için gerekli gördükleri yasaları uygulama konusunda sahip oldukları hakka halel getirmez." kuralı yer almıştır. Olay, idarenin kamulaştırmaya yönelik örtülü bir işlemi bulunduğunun kabulünü zorunlu kılmaktadır. Aksine bir değerlendirme, Devletin mülkiyet hakkı yönünden üstlendiği "pozitif ödev" in de gereği olarak, bu hakkın "somut ve etkin" olarak korunmasının sağlanması amacıyla çelişeceği gibi kamu yararının gerekleri ile kişisel hakların korunması arasında hüküm sürmesi gereken adil bir dengenin kurulması ve bu çerçevede ölçülülük ilkesinin yaşama geçirilmesi mümkün olmayacaktır.” (Uluslararası Sözleşmelere Atıf Yapılan Danıştay Kararları, 2012, s.41-42)

demek suretiyle hem iç hukukta hem de uluslararası sözleşmelerde düzenleme bulunan bir hususta sözleşme hükümlerine vurgu yaparak karar tesis etmiştir. Yine Danıştay benzer şekilde, haksız tahakkuk ettirilen vergi nedeniyle idarenin faiz ödemesi gerekliliğine değinerek,

“AİHS'e ekli 1 No'lu Protokol'ün 1. Maddesi ve AİHM'in kararı uyarınca mülkiyet hakkı ihlal edildiğinden, haksız tahakkuk ettirilen verginin davacıya faizi ile birlikte iade edilmesi gerekmekte olup, aksi yönde verilen mahkeme kararında hukuka uyarlık bulunmamıştır.” (Danıştay 4. Daire E:2011/5499 K:2011/6892; Uluslararası Sözleşmelere Atıf Yapılan Danıştay Kararları, 2012, s.32-35)

şeklinde karar tesisi yoluna gitmiştir.

Danıştay, temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası antlaşmaları yalnızca idari işlemlerin esas denetiminde esas almamakta ilk inceleme aşamasında da bağlayıcı adetmektedir. Bu anlamda idari davalarda menfaat ihlali şartının varlığına ilişkin gördüğü bir davada, RTÜK üyelerinin, Kurul üyesi ve vatandaş sıfatıyla açtıkları dava kapsamında dava konusu işlemle davacılar arasında menfaat ihlali bağlamında bir bağ bulunup bulunmadığı tartışılmış ve Danıştay 3. Dairesi, davaya konu olay kapsamında devlete düşen yükümlülüğün medya tekelinin oluşmasına karşı gerçek sınırlamalar ortaya koymak ve medyanın çoğulculuğunu temin edici önlemler almak ödevini; Anayasa'nın 'Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti' başlıklı 26. maddesi 'Basın Hürriyeti' başlıklı 28. maddesi ve 'Piyasaların Denetimi ve Dış Ticaretin Düzenlenmesi' başlıklı 167. maddesi ile AİHS'in ifade özgürlüğüne ilişkin 10. maddesinden çıkararak RTÜK kararına muhalif kalan Kurul üyelerinin, temel hak ve özgürlükler alanına giren bir konuda dava açma ehliyetlerinin bulunduğu karar vermiştir (Danıştay 3. Daire E: 2007/7054 K: 2007/7684; Yeşilyurt, 2014, s.17). Burada davaya konu olan menfaat ihlali kavramı İdari Yargılama Usul Kanunu'nda sadece lafzi olarak yer almış ancak ayrıntılı bir biçimde düzenlenmemiştir. Dolayısıyla söze konu kanun hükmü ile Danıştay'ın kararda bahsettiği antlaşma arasında bir çatışma olduğundan bahsedilemeyecek olması nedeniyle Danıştay'ın, normların çatışması değil ihmal edilecek bir yasa normu bulunmamasından ötürü Anayasa ve antlaşma hükümlerini esas alarak karar verdiğine dikkat etmek gerekir (Yeşilyurt, 2014, s.17).

Temel hak ve özgürlüklere ilişkin antlaşma hükümleri ile iç hukuk hükümlerinin çatışması halinde Danıştay'ın yapması gereken Anayasa m.90 gereği söze konu iç hukuk normunu ihmal etmek olacaktır (Yeşilyurt, 2014, s.19). Ancak Danıştay bu durumda çatışmanın seviyesine göre bir yol izlemekte ve uluslararası antlaşma normunun anlamını Anayasa hükümleri ile bütünleştirerek idari işlemin bağlantılı olduğu hakkı yahut genel ilkeyi uluslararası antlaşmadan ve Anayasa'dan çıkarma yoluna gitmektedir (Yeşilyurt, 2014, s.19). Danıştay'ın bu şekilde vermiş olduğu kararlardan çoğu sendika üyelerinin dava yoluyla temsiline ilişkindir. Öyle ki Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu; kamu görevlileri sendikaları ve üst kuruluşlarının, üyeleri hakkında tesisi edilen birel işlemlere karşı dava açıp açamayacakları hususundaki içtihat farklılığı, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, AİHS, Avrupa Sosyal Şartı ile İLO' nun 87 ve 151 Sayılı Sözleşmeleri'nde düzenlenen örgütlenme özgürlüğüne ilişkin güvenceler zikredilerek giderilmiştir (Yeşilyurt, 2014, s.20).

Yine Danıştay bir kararında, uluslararası antlaşma hükümlerinin yasaların üstünde olduğu, ve uyumsuzluk durumunda her ne surette olursa olsun antlaşma hükümlerinin uygulanma kabiliyeti bulacağını belirtmişken başka bir kararında ise bu yargısını tam tersine çevirmiştir. Bu anlamda Danıştay;

*“... İnsan haklarına ilişkin uluslararası belgelerde yer alan hükümlerle bireyin uluslararası hukukun bir süjesi konumuna getirildiği tartışmasıdır...Uluslararası sözleşmelerin Anayasaya aykırılığı ileri sürülemeyeceğine ve bu sözleşmelerle bir devlet diğer devletlere karşı sözleşmede yer alan hak ve hürriyetlerden kendi vatandaşlarını da yararlandırmak konusunda diğer devletlere karşı uluslararası yükümlülük altına girmiş olduğuna göre, usulüne uygun bir şekilde onaylanarak yürürlüğe konulmuş bu nitelikte bir sözleşmenin Anayasa'ya aykırı bir hüküm taşısa bile uygulanmaktan alıkonulamayacağı, kendisinden önce veya sonra çıkmış yasalara aykırılığı ya da sonra çıkan yasanın sözleşme kurallarını değiştirdiği ileri sürülerek uygulanmasının savsaklanamayacağı Türk Hukukunda genellikle kabul edilmektedir. Anayasa, antlaşmaların Anayasaya aykırılığının ileri sürülemeyeceğini açıklamak suretiyle iç hukuk yönünden antlaşmaların üstünlüğü ilkesini benimsediğini belirtmiş olmaktadır... iç hukukta doğrudan hukuksal sonuçlar yaratan uluslararası sözleşmelerin yukarıda belirtilen niteliği ve bunlara karşı Anayasa Mahkemesine başvurulmaması ve böylece bu sözleşmelerin sonradan yapılacak ulusal düzenlemelerle etkisiz kılınması yolunun kapatılmış olması **bu sözleşmelerin iç hukukta yasalar üstü bir konumda olduğunu ve yürütme ve yasama organları için bağlayıcılık niteliği taşıdığını** apaçık ortaya koymaktadır.” (Danıştay 5. Daire E:1986/1723 K:1991/933; Höbek, 2013, s.51-52)*

şeklinde vermiş olduğu karara karşı; ilgili antlaşmada yer alan kimyasal maddelerin ithal edilmesinin söze konu kimyasal maddelerinin üretimine ilişkin olarak verilen ihtira beratlarının kaybına neden olmayacağını öngören hükmünü, ihtira beratı kanunumuzun 38. Maddesinde düzenlenen alınan kimyevi maddelerin 2 yıl içerisinde Türkiye'de üretilmemesi halinde ihtira beratının iptal edilebileceği hükmüne üstün tutulamayacağını kabul ettiği başka bir kararında;

“Ancak, bu hükmün (antlaşma hükmünün) mutlak olarak uygulanması, berat veren memleketleri, berat sahibi memleketin pazarı durumuna getirebileceğinden maddenin iç hukuk kuralları da göz önünde bulundurularak yorumlanması gerekir. Berat veren memleketin mevzuatında ithal yasağı koyan bir hüküm mevcut ise evvela ona itibar edilmesi zaruridir.” (Danıştay 12. Daire E: 1968/1117 K: 1970/1310; Pazarıcı, 2021, s.32-33).

şeklinde ters yönde bir karar vermiştir. Görüldüğü üzere, Danıştay, bu hususta kesin bir yargıya varamamıştır.

Sonuç

Monist teorinin en önemli özelliği insanın birliği ve hukukun kişilerarası rolünü ön planda tutmasıdır. Bu anlamda kişi, bir uluslararası hukuk normunun oluşumunda gerek kişisel gerekse kolektif ölçüde öneme sahiptir. Zira Kelsen'in devleti insanın oluşturduğu toplumun bir sonucu olarak meydana gelen yapı olarak tanımlamasının sebebi de budur. Monist teoriden farklı bir yaklaşımı benimseyen düalist teoride ise hem ulusal hukukun hem de uluslararası hukukun temelde uygulanma kabiliyetine sahip olması düşüncesi mevcuttur. Ancak bu durum, düalist yaklaşımın uluslararası düzeyde uluslararası hukukun belli ölçülerle önceliği olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesine imkân verdiği anlamına gelmemektedir. Devletin ulusal hukuk düzeni ve

sistematığı ile uluslararası hukuk düzeni birbirinden farklı olsa da birbirleri ile mütemadiyen ilişki içerisinde oldukları açıktır. Söze konu bu ilişki ise sonu olmayan ve şartlara göre değişip gelişen bir ivmeye sahiptir. Bu anlamda anlaşmaların yorumlanması ve uygulanmasında konuyu tek yönlü bir biçimde ele almak gerek ulusal hukuk gerekse uluslararası hukuk düzenleri bakımından doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Türk Anayasasında yer alan uluslararası hukuka ilişkin hükümlere bakıldığında ayrıntılı olmasa da veyahut bir cümleyle sınırlı da olsa birçok maddede münhasıran antlaşmalara atıf yapıldığı görülmektedir. Ancak bu düzenlemelerin hepsi birlikte değerlendirildiğinde Türk hukuk sisteminin düalist yapıda mı yoksa monist yapıda mı olduğu hususunu açıklığa kavuşturacak güçte görünmemektedir. Zira madde metinlerinde katı ve açık bir şekilde uluslararası hukukun ulusal hukukun üstünde olduğunu gösterecek bir lafız da yer almamaktadır. Bu sebeple teoride de görüş birliği bulunmamakta hatta çoğu zaman da yazarlar bu konuda görüş ayrılıklarına düşmektedir.

Konuya uluslararası antlaşmalar çerçevesinde yaklaşıldığında ise anayasa hükümlerinin kısmi belirleyici etkinlikte olduğu görülmektedir. Anayasa'nın 15, 16, 42, 90 ve 92. maddeleri bu anlamda muhtelif düzenlemeler içermektedir. Uluslararası antlaşmaların yeri ve bağlayıcılığı hususunda en belirgin düzenlemeyi içeren madde ise şüphesiz 90. maddedir. 2004 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile birlikte maddenin son haline bakıldığında uluslararası antlaşmaların iç hukukta kanunun üzerinde bir yer edindiği görülecektir. Ancak antlaşmaların temel hak ve özgürlüklere ilişkin olup olmadığına göre söze konu hiyerarşi değişebilecektir. Bu hususta doktrinde farklı görüşler öne sürülmüş ve tartışılmıştır. Bu anlamda bir uluslararası antlaşmanın kanunun üzerinde yer alması durumu, şüphesiz münhasıran temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeler ihtiva ettiği ölçüde olacaktır. Esas düzenleme amacı temel hak ve özgürlüklere ilişkin olmayan antlaşmaların temel hak ve özgürlüklere ilişkin maddeler içermesi de benzer sonuç doğuracak ve bu maddeler evleviyetle uygulamada üstün tutulacaktır.

Danıştay'ın uluslararası antlaşmalara atıf yaptığı kararların geneline baktığımızda birbiri ile farklı kararlar verilmiş olduğu görülmektedir. Bilhassa antlaşmaların yasaların üzerinde olup olmadığı hususunda tam bir görüş birliğinin bulunduğu ifade edilebilir. Kararlarda, uluslararası antlaşmalara ve diğer iç hukuk normlarına sadece değinilmekle yetinilmektedir. Bu anlamda Danıştay'ın hiyerarşik olarak sıralama yaptığı kararlar da oldukça sınırlı sayıdadır. Yine kararların tesis usulünü dikkate aldığımızda, hüküm kısmında uluslararası belgelerin bağlayıcılığından ve uygulanması gereğinden yeterince bahsedilmemiş olduğu görülmektedir. Aynı şekilde kararın değerlendirme kısmında bu belge ve antlaşmalara yer verilse de oldukça yüzeysel bir yaklaşımla sadece ilgili madde aktarılmakta ve devamında buna hiç değinilmeden yorum yapılarak karar verilmektedir. Bu durumun ise Danıştay kararlarında yer alan ve referans gösterilen uluslararası antlaşmaların iç hukuktaki etkinliğini anlamayı ve bu yönde yerleşmiş içtihat geliştirilememesi nedeniyle belli bir sistematik oluşturmayı bir kat daha güçleştirmekte olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Acer, Y. ve Kaya, İ. (2020). *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı ve İngilizce Özeti*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Akıllıoğlu, Tekin (1991), "Uluslararası İnsan Hakları Kurallarının İç Hukuktaki Yeri ve Değeri", *AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Dergisi*, I(2-3).
- Aksar, Y. (2019), *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk-I*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Akkutay, A. İ. (2007). "Uluslararası Antlaşmaların İç Hukuktaki Konumu ve Etkileri", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI(1-2), 415-447.
- Aliefendioğlu, Y. (2008), "Uluslararası Sözleşmelerin İç Hukuk Karşısında Durumu", *Danıştay ve İdari Yargı Günü 139. Yıl*, Ankara: Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları, 153-166.
- Aybay, R. (2007), "Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri", *TBB Dergisi*, (70), 187-213.
- Başlar, K. (2004), "Uluslararası Antlaşmaların Onaylanması, Üstünlüğü ve Anayasal Denetimi Üzerine", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (Prof. Dr. Sevin Toluner'e Armağan)*, (1-2), 279-336.
- Bilgin, A. B. (2016). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin İç Hukuktaki Yeri", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 81-129.

- Ergül, O. (2014). “Usulüne Göre Yürürlüğe Konulmuş Milletlerarası Antlaşmalar Kanun Hükmündedir”, *Yıldırım Uler’e Armağan*, Lefkoşe: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 65-86.
- Fendoğlu, H. T. (2000). “Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinin Uygulanmasında “Bağımsız Ölçü Norm” veya “Destek Ölçü Norm” Sorunu”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 17, 363-385.
- Gülmez, M. (2005). “Sendikal Haklara İlişkin Sözleşmelerin İç Hukuka Üstünlüğü ve Yasalarımızdaki Aykırılıklar”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, (4), 11-56.
- Güneysu, G. (2014). Uluslararası Hukuka Sosyolojik Bakış: George Scelle ve Uluslararası Hukuk Kuramı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez’e Armağan*, 16, 4117-4137.
- Höbek, Tufan (2013), *Türk Hukukunda Antlaşmaların Yapılması ve Yargısal Denetim*, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Kaboğlu, İ. (2007). *Anayasa Yargısı- Avrupa Modeli ve Türkiye*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Oppenheim, L. (1912). *International Law, Vol.I, Peace*, London: Longmans, Green And Co.
- Özgün Tekin, E. (2019). “1982 Anayasası’nın 90. Maddesi Uyarınca Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri Sorunu”, *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(14), 137-149.
- Özkan, I. (2021). *Hukukun Küreselleşmesi ve Ulusötesi Hukuk*. İstanbul: Onikilevha Yayınları.
- Özkan, I. (2013). “Uluslararası Hukuk – Ulusal Hukuk İlişkileri”, *Journal of Yaşar University*, Prof. Dr. Aydın Zevkliler’e Armağan, 8, 2127-2175.
- Pazarcı, H. (2021), *Uluslararası Hukuk Dersleri – I. Kitap*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pazarcı, H. (2004), “Türk Hukukunda Antlaşmalar ile Yasaların Çatışması”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (Prof. Dr. Sevin Toluner’e Armağan)*, (1-2), 651-674.
- Sur, M. (2020). *Uluslararası Hukukun Esasları*, Gözden Geçirilmiş 14. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Toluner, S. (1973), *Milletlerarası Hukuk ile İç Hukuk Arasındaki İlişkiler*, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.
- Toluner, S. (2017), *Milletlerarası Hukuk (Giriş, Kaynaklar)*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Tunç, H. (2000). “Milletlerarası Sözleşmelerin İç Hukuka Etkisi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Türkiye ile İlgili Örnek Karar İncelemesi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 17, 174-192.
- Yeşilyurt, N. İ. (2014). “Danıştay Kararlarında Uluslararası Antlaşmaların Normatif Değeri”, *İnsan Hakları Yıllığı*, 32, 1-29.
- “Uluslararası Sözleşmelere Atıf Yapılan Danıştay Kararları” *Danıştay Dergisi*, 2012, (129), 11-76.
- Danıştay 03.03.2006 tarih ve E: 2005/1 K: 2006/1 sayılı İçtihadı Birleştirme Kararı, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060618-7.htm>, (E.T: 10.05.2021).